

هو العليم

بحث پیرامون آیه ﴿أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ﴾ (2)

سلسله دروس خارج فقه – حج نیابتی - جلسه 159

استاد

آیت الله حاج سید محمد محسن حسینی طهرانی
قدس الله سره

أعوذُ بالله مِنَ الشَّيْطَانِ الرَّجِيمِ بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

قبلاً می‌خواستیم از رفقا راجع به وضعیت خودم عنرضخواهی کنم که هر روز الحمدلله حالمان...! وضعیت من یک وضعیت مستقری نیست تا بتوانم پیش‌بینی کنم که حالم برای آمدن مساعد است. یک وقت ممکن است در عرض نیم‌ساعت قبل از آمدن، در من احساس خستگی پیدا شود به‌نحوی که نتوانم بیایم. در چنین شرایطی به ما دستور داده‌اند که حرکت نکنیم و بیرون نیاییم و همین‌طور گفته‌اند که احتمال سرماخوردگی هم نباید باشد. لذا از این نظر اگر یک وقت برنامه‌ها به هم می‌خورد قبلاً عنرضخواهی کرده باشیم چون از ما تعهد و التزام شرعی گرفته‌اند که نتوانیم مخالفت کنیم، از این نظر ما را مقید و محصور کرده‌اند! لذا خوب است که رفقا قبلاً مطلع باشند که دیگر به‌زحمت نیفتند. البته اندکی برنامه‌ها و کارهای خودم را محدودتر کرده‌ام مثلاً به رفقا گفته‌ام که دیگر در شب از ساعت هشت به بعد کسی منزل نیاید، یا ملاقات‌های خودمان را خیلی محدود کرده‌ایم و از این نظر شاید کم‌وبیش مورد اعتراض هم قرار بگیریم اما این‌شاءالله که می‌بخشند!

تفاوت حال انسان در هر سن و شرایطی

علی‌کُلِّ حال، حال انسان در هر سن و شرایطی اقتضایی دارد. یک وقت بود که خواب ما در بیست و چهار ساعت، سه ساعت بود به‌ندرت اتفاق می‌افتاد که سه ساعت و نیم شود. مدت‌ها به این کیفیت بود ولی آن زمان‌ها گذشت الآن وضعیت ما دیگر تغییر کرده است! احساس می‌کنم که اگر بخواهم بیش از آنچه که اقتضاء جسمی و صحت ما است اعمال رویه کنم، دیگر وقتش نیست و لهذا اگر رفقا مطلع بشوند خوب است.

یک وقت در فکرم بود که اگر بحث و مباحثات در منزل باشد، در این صورت ممکن است تعطیلی خیلی کم باشد یا اصلاً نباشد. بعد متوجه شدم که این مسئله با دستوری که مرحوم آقا - رضوان الله تعالی علیه - به من دادند در تعارض است. لذا چند بار هم حتی تصمیم گرفته بودم که اگر رفقا زحمت بکشند در منزل باشد.

قبل از پرداختن به بحث مستمرمان، رفقا یک روایت راجع به صلاة به من داده‌اند که ابتدائاً این را عرض کنم بعد سراغ بحث خودمان می‌روم.

راجع به خصوصیت نماز عرض شد که مسئله در مورد تعلق امر به صلاتین، تعلق به خطاب واحد است نه به خطابین متعددین و مترتباً و متوالیاً. بلکه خطاب واحد است اما به دو شیء تعلق گرفته است، متعلقش دو چیز است. مثل اینکه مولا یک‌مرتبه به دو نفر خطاب می‌کند و می‌گوید: «هر دو نفر، یکی پس از دیگری از قم خارج شوید.» خطاب، خطاب واحد است و به دو مأمور به تعلق گرفته است اما برای تحقق وجودی، یکی مترتب بر دیگری است؛ یعنی هر دو باهم خارج نشوید چون موقعیت به‌نحوی است که خروج نباید باهم باشد لذا می‌گویند که اول یکی برود بعداً دیگری برود.

آنچه که در میان السنه و افواه رایج است به‌منظر می‌رسد تصور بر این است که اصلاً دو خطاب است، خطاب اول به صلاة ظهر تعلق گرفته است، بعد از اتیان صلاة ظهر خطاب به صلاة عصر تعلق گرفته است. قبلاً عرض شد که مسئله به این کیفیت نیست. مولا در هنگام ظهر امر به دو نماز می‌کند، دو نماز واجب است اما یکی مترتب بر دیگری است؛ صلاة عصر مترتب بر صلاة ظهر است نه اینکه مقدم باشد و یا اینکه اختیار باشد؛ چون در هر صورت اتیان به هر دو نماز ممتنع است. شما یا باید بگویید

که مکلف در تعیین مختار است یا نیست مثل جایی که دوران بین دو امر متضاد است و یکی از آنها مبحث اختیاری است. مثل شک بین وجوب صلاة ظهر و صلاة جمعه، ما در هر حالی صلاة جمعه را واجب می‌دانیم البته اگر اجتماع شرایط صلاة جمعه شود که همان سبعة اشخاص است¹ - اگر رفقا تعلیقات حقیر را ملاحظه کرده باشند² - و همچنین شرایط مناسب باشد که در این صورت صلاة ظهر به عنوان صلاة جمعه واجب است؛ به وجوب تعیینی و عینی، نه به وجوب تخییری. در موقع ظهر باید صلاة جمعه خواند. بله! اگر بنا بر قول به عدم الزام تکلیف در مورد صلاة جمعه باشد، در آنجا بحث اختیار مطرح است که انسان می‌تواند هر کدام را بخواند. وجوب تخییری در واجبات تخییری زیاد داریم؛ مثل کفارات و امثال ذلک. یا باید به این کیفیت بگوییم یا باید بگوییم که صلاة ظهر مقدم است.

اما اگر فرض بر این باشد که دو امر و دو خطاب در اینجا هست و این دو خطاب به دو متعلق تعلق می‌گیرد که یکی صلاة ظهر و یکی صلاة عصر باشد پس اگر به اشتباه و نسیاناً یا به تصور اینکه اتیان به صلاة ظهر کرده، نماز عصر را بخواند، به چه دلیل می‌گویند که درست است؟! مثل اینکه شما نماز را قبل از وقت خوانده باشید، نماز باطل است چون اگر نماز قبل از زوال خوانده شود باطل است. من قبلاً در بعضی از تقریرات دیده بودم که حتی مسئله «مَنْ أدرك ركعةً فقد أدركها»³ را سرایت داده‌اند⁴ در حالی که این مربوط به جایی است که تعلق امر آمده باشد⁵ ولی وقتی که هنوز امر به صلاة نیامده است اگر شخص اتیان به صلاة کند و یک رکعت در وقت واقع شود، اتیان او در غیر وقت بوده و نمازش باطل است. این مسئله مربوط به آخر وقت است یا مثلاً اول وقت است که بخواد صلاة عصر بخواند. این مسئله در مواردی می‌آید که حکم به صلاة عصر آمده، حکم و امر به صلاة آمده است نه به صورت اول لذا روایتی هم در این مورد نداریم.

اگر قرار باشد بر اینکه خود امر و خطاب متعدد باشد و دو تا متعلق باشد پس ما از کجا می‌توانیم فتوا بدهیم که اگر شخصی تصور کرد که صلاة ظهر را خوانده و در وقت صلاة ظهر، صلاة عصر را بخواند. این نماز باطل است؛ چون وقت صلاة ظهر است و هنوز وقت نماز عصر نیامده است. مثل اینکه شما نماز ظهر را چند دقیقه قبل از زوال بخوانید، نماز باطل است و باید دوباره بخوانید. این هم

¹ تهذیب الأحکام، ج 3، تنمة کتاب الصلاة، باب 1، ص 20، ح 75: «عن محمد بن مسلم عن أبي جعفر عليه السلام قال: "تَجِبُ الْجُمُعَةُ عَلَى سَبْعَةِ نَفَرٍ مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَ لَا تَجِبُ عَلَى أَقَلِّ مِنْ خَمْسَةِ مِنْهُمْ الْأَمَامُ وَ قَاضِيهِ وَ الْمَدْعَى حَقًّا وَ الْمَدْعَى عَلَيْهِ وَ الشَّاهِدَانِ وَ الَّذِي يَضْرِبُ الْحُدُودَ بَيْنَ يَدَيِ الْأَمَامِ"»
؛ ترجمه صلاة جمعه، ص 72:

«در صورت اجتماع هفت نفر از مسلمین نماز جمعه واجب می‌شود و در صورتی که کمتر از پنج نفر باشند بر آنان واجب نیست، آن هفت نفر عبارت‌اند از: امام و قاضی منسوبش و مدعی حق (شاکی) و مدعی علیه (متهم) و دو شاهد و مجری حدود در حضور امام.»

² جهت اطلاع بیشتر به کتاب ترجمه صلاة جمعه، ص 71 - 83 رجوع شود.

³ وسائل الشیعة، ج 4، ابواب المواقیت، باب 30، ص 218، ح 4: «محمد بن مکی الشهید فی الذکری قال: روی عن النبی صلی الله علیه و آله و سلم أنه قال: "مَنْ أدرك ركعةً مِنَ الصَّلَاةِ فَقَدْ أدرك الصَّلَاةَ"»

⁴ العروة الوثقی، ج 2، فصل فی اوقات الیومیة و نوافلها، مسألة 2، ص 254: «فلو صلى الظهر قبل الزوال بظن دخول الوقت فدخل الوقت في أثنائها ولو قبل السلام حيث إن صلاته صحيحة لا مانع من إتيان العصر أول الزوال.»

⁵ صحیح مسلم، ج 1، ص 424، ح 163: «عن أبي هريرة، أن رسول الله صلى الله عليه و آله و سلم، قال: "... مَنْ أدرك ركعةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ، فَقَدْ أدرك الْعَصْرَ"».

؛ تهذیب الأحکام، ج 2، کتاب الصلَاة، باب 4، ص 38، ح 119؛ وسائل الشیعة، ج 4، ابواب المواقیت، باب 30، ص 217، ح 2:

«عن الأصْبَغِ بنِ نُبَاتَةَ قال: قال أمير المؤمنين عليه السلام: "مَنْ أدرك مِنَ الْعَدَاةِ ركعةً قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ فَقَدْ أدرك الْعَدَاةَ تَامَةً"»

در اینجا همین‌طور است؛ یعنی این دو تا مطلب با همدیگر در تناقض و در تضاد هستند. چه موقع می‌توانیم این مطلب را تصحیح کنیم؟ در وقتی که قائل به وحدت خطاب و تعدد متعلق امر باشیم که در اینجا خطاب واحد به دو صلاة تعلق گرفته است اما شرط صحّت صلاة عصر تأخرش از صلاة ظهر است ولی خطاب، خطاب واحد است نه اینکه دو خطاب باشد خیلی مطلب فرق می‌کند! این قضیه در مورد خطاب و اینها پیدا می‌شود نه در مورد امر، چون در مورد امر باطل است.

اگر در نظر رفقاً باشد¹ راجع به وقت مختص صلاة عصر عرض شد که برحسب قواعد در آنجا اختیار است؛ یعنی اختیار بین صلاة ظهر و صلاة عصر است. من این دو تا روایت را ندیده بودم گرچه یک روایت سند ندارد ولیکن با اعتضاد² به روایت دیگر، وقت اختصاصی صلاة عصر را همان چند دقیقه قبل از مغرب می‌داند. تعجب می‌کنم با اینکه آن زمان اینجا را دیده بودم البته این قضیه برای خیلی وقت پیش است، شاید فراموش کرده بودم.

البته مسائلی در این روایت هست. روایت، روایت داود بن فرقد عن بعض اصحابنا است که مشخص نیست؛

عن أبي عبد الله عليه السلام قال: «إِذَا زَالَتْ الشَّمْسُ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الظُّهْرِ حَتَّى يَمْضِيَ مَقْدَارُ مَا يُصَلِّي المُصَلِّي أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ فَإِذَا مَضَى ذَلِكَ فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الظُّهْرِ وَالعَصْرِ حَتَّى يَبْقَى مِنَ الشَّمْسِ مَقْدَارُ مَا يُصَلِّي أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ فَإِذَا بَقِيَ مَقْدَارُ ذَلِكَ فَقَدْ حَرَجَ وَقْتُ الظُّهْرِ وَبَقِيَ وَقْتُ العَصْرِ حَتَّى تَغِيبَ الشَّمْسُ.»³ در این روایت که می‌گوید: «فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الظُّهْرِ» حضرت در مقام تکوین خود صلاة صحبت می‌کنند نه تعلق خود امر. در مقام تحقق وجودی صلاة، این وقت صلاة ظهر است.

مسئله دو نوع است؛ یعنی در اینجا اشتباه نشود که حضرت می‌فرماید: «فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الظُّهْرِ» به این معنا است که وقت عصر داخل نشده است، در واقع وقت ظهر به عنوان اتیان خارجی واقع شده است. یعنی حکم به صلاتین تعلق گرفته است ولی از باب اینکه تحقق صلاتین فی وقت واحد و فی تکبیرة واحدة امتناع دارد، از آنجا باید صلاة ظهر را اتیان کرد. وقتی که آن را اتیان کرد بعد باید سراغ صلاة عصر برود.

اینکه حضرت می‌فرمایند: «فَقَدْ دَخَلَ وَقْتُ الظُّهْرِ وَالعَصْرِ»؛ یعنی از اینجا به بعد شخص مخیر است در وقت صلاة ظهر که هر وقت می‌خواهد نماز ظهر را بخواند، هر وقت هم می‌خواهد نماز عصر را بخواند نه اینکه اول عصر را بخواند بلکه از نقطه نظر تحقق وجودی و تحقق عینی، مخیر است. عرض کردیم که دو مقام در اینجا هست: یکی مقام امر است، دیگری مقام تحقق است:

در مقام امر، امر به صلاتین هست: الظهر و العصر. در مقام تحقق خارجیه: اول دخل وقت الظهر. این نکته دقیقی است که باید در اینجا ملاحظه شود، ثمره این اختلاف را هم عرض کردم که در کجا پیدا می‌شود.

بعد حضرت می‌فرمایند: «فَإِذَا بَقِيَ مَقْدَارُ ذَلِكَ فَقَدْ حَرَجَ وَقْتُ الظُّهْرِ وَبَقِيَ وَقْتُ العَصْرِ حَتَّى تَغِيبَ الشَّمْسُ» آنجا دیگر وقت عصر است و وقت ظهر نیست. اینکه ما در آنجا گفتیم مخیر است،⁴ در این روایت حضرت می‌فرمایند که متعین همان وقت عصر است.

آنچه که یک مقدار در اینجا برای انسان شبهه ایجاد می‌کند این است که این کلامی که دارند: «حَتَّى يَبْقَى مِنَ الشَّمْسِ مَقْدَارُ مَا يُصَلِّي أَرْبَعِ رَكَعَاتٍ» این مقدار چقدر است؟ حضرت می‌فرمایند: «به مقداری که مصلی در اینجا چهار رکعت بخواند» منظور حضرت از رکعت چه مقدار است؟! کدام

1 جهت اطلاع به درس 157 رجوع شود.

2 لغت‌نامه دهخدا: بازو دادن یعنی یاری و مدد کردن.

3 تهذیب الأحکام، ج ۲، کتاب الصلاة، باب 4، ص ۲5، ح 21.

4 جهت اطلاع به درس 157 رجوع شود.

مصلی؟! با چه سوره‌ای؟! فرض کنید شخصی نماز می‌خواند و در رکوع می‌گوید: «سبحان ربی العظیم و بحمده اللهم صل علی محمد و آل محمد»، این یک مقدار طول می‌کشد. شخص دیگری در رکوع می‌گوید: «سبحان الله سبحان الله سبحان الله» این یک مقدار طول می‌کشد یکی در قنوتش «یا مَنْ تُحَلُّ بِهِ عَقْدُ الْمَكَارِهِ» دعای صحیفه سجادیه امام سجاد علیه السلام را می‌خواند،¹ یکی «رَبَّنَا ءَاتِنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ»² را می‌خواند یکی در سوره، «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ»³ یا «إِنَّا أَعْطَيْنَاكَ الْكَوْثَرَ»⁴ یا «وَالْعَصْرِ»⁵ را خیلی زود و سریع می‌خواند! یکی سوره «هَلْ أَتَى»⁶ را می‌خواند.

«مِقْدَارُ مَا يُصَلِّي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ» در اینجا قاعده و قانونی به دست ما نمی‌دهد که مقدار متعارف چیست. اگر بنا را بگذاریم بر آن چهار رکعت متعارف، هر رکعتی دو دقیقه طول می‌کشد، هشت دقیقه می‌شود - یعنی واقعاً فیکس - حتی یک ثانیه نه این طرف شود نه آن طرف، شارع هشت دقیقه اول را وقت برای صلاة ظهر قرار داده است؟! نمی‌توانیم این حرف را بزنیم، این اصلاً یک چیز قابل قبولی نیست. لذا به نظر نمی‌رسد این روایت به طور صحیح از امام نقل شده باشد. باید دید که به چه کیفیتی بوده است مگر اینکه به نحوی توجیه شود چون فروعات زیادی از این قضیه متفرع اند؛ من باب مثال کسی نماز ظهر را نخواند و از روی اشتباه نماز عصر را خواند یا خیال کرد که سه رکعت را نخواند، یک رکعت از نماز عصر و ... خلاصه جا برای مطالب خیلی زیاد است.

یک طور می‌توانیم این روایت را توجیه کنیم و آن اینکه حضرت در اینجا «مِقْدَارُ مَا يُصَلِّي أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ» را به عهده خود آن فرد قرار داده‌اند؛ این چهار رکعت را هر طوری که می‌خوانی، حساب است؛ یعنی یک وقت چهار رکعت می‌خوانی و حوصله نداری لذا «قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ * اللَّهُ الصَّمَدُ»⁷ می‌گویی و سرورته نماز را جمع می‌کنی! وقتی نماز ظهر را خواندی نماز عصر شروع می‌شود بالأخره چهار رکعت خوانده‌ای. یک وقت هم خیلی سرحال و سر کیف هستی، در صلاة ظهر سوره «هَلْ أَتَى»⁸ را می‌خوانی و در رکعت بعد هم «هَلْ أَتَىكَ حَدِيثُ الْعَشِيَّةِ»⁹ را می‌خوانی یا اینکه روز جمعه است و در رکعت اول سوره جمعه می‌خوانی و در رکعت بعد سوره منافقین می‌خوانی - در نماز ظهر روز جمعه مستحب است که حمد و سوره بلند خوانده شود و مستحب است که سوره جمعه و منافقین خوانده شود¹⁰

1 مصباح (للكفعمی)، ج ۱، ص ۲۳۳؛ صحیفه السجادية، ج 1، كان من دُعَايِهِ عَلَيْهِ السَّلَامُ إِذَا عَرَضَتْ لَهُ مُهْمَةٌ أَوْ نَزَلَتْ بِهِ، مُلِمَّةٌ وَعِنْدَ الْكَرْبِ، ص 5۲.
 2 سوره بقره (2) آیه 201.
 3 سوره اخلاص (114) آیه 1.
 4 سوره کوثر (108) آیه 1.
 5 سوره عصر (103) آیه 1.
 6 سوره انسان (76) آیه 1.
 7 سوره اخلاص (114) آیه 1 و 2.
 8 سوره انسان (76) آیه 1.
 9 سوره غاشیه (88) آیه 1.

10 من لا يحضره الفقيه، ج ۱، أبواب الصَّلَاةِ وَحُدُودِهَا، بَابُ وَصْفِ الصَّلَاةِ مِنْ فَاتِحَتِهَا إِلَى خَاتِمَتِهَا، ص ۳۰6، ح 922: «وَقَدْ رَوَى أَنَّهُ يَقُولُ: "... وَأَفْضَلُ مَا يُقْرَأُ فِي الصَّلَاةِ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فِي الرَّكَعَةِ الْأُولَى الْحَمْدُ وَإِنَّا أَنْزَلْنَاهُ وَفِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدُ وَقُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ إِلَّا فِي صَلَاةِ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ فَإِنَّ الْأَفْضَلَ أَنْ يُقْرَأَ فِي الْأُولَى مِنْهَا الْحَمْدُ وَسُورَةُ الْجُمُعَةِ وَفِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدُ وَسَبْحُ اسْمِ وَفِي صَلَاةِ الْغَدَاةِ وَالظُّهْرِ وَالْعَصْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فِي الْأُولَى الْحَمْدُ وَسُورَةُ الْجُمُعَةِ وَفِي الثَّانِيَةِ الْحَمْدُ وَسُورَةُ الْمُنَافِقِينَ وَجَائِزٌ أَنْ يُقْرَأَ فِي الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ وَصَلَاةِ الْغَدَاةِ وَالْعَصْرِ بِغَيْرِ سُورَةِ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ وَلا يَجُوزُ أَنْ يُقْرَأَ فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ يَوْمَ الْجُمُعَةِ بِغَيْرِ سُورَةِ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ فَإِنْ نَسِيَتْهُمَا أَوْ وَاحِدَةً مِنْهُمَا فِي صَلَاةِ الظُّهْرِ وَقَرَأَتْ غَيْرَهُمَا نَمَّ ذَكَرْتَ فَارْجِعْ إِلَى سُورَةِ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ مَا لَمْ تَقْرَأْ نِصْفَ السُّورَةِ فَإِنْ قَرَأْتَ نِصْفَ السُّورَةِ فَتَمِّمِ السُّورَةَ وَاجْعَلْهُمَا رَكَعَتِي نَافِلَةً وَسَلِّمْ فِيهِمَا وَاعِدْ صَلَاتِكَ بِسُورَةِ الْجُمُعَةِ وَالْمُنَافِقِينَ وَ قَدْ

- خلاصه نماز را به یکی از این دو کیفیت تمام می‌کنید. وقتی که تمام کردید، الآن تکلیف به اتیان یعنی تحققش آمد. اگر سریع خواندید، سریع می‌آید اما برای کسی که سوره‌های طوال می‌خواند دیرتر می‌آید. الآن او نمی‌تواند صلاة عصر بخواند در حالی که وقت صلاة عصر شما رسیده است، توجه می‌کنید؟! این‌طور می‌شود توجیه کرد که حضرت در اینجا نمی‌خواهند تعیین کنند اگر بخوانند تعیین کنند ما می‌مانیم؛ چون من در بعضی از تقریرات دیده‌ام. نمی‌دانم از چه کسی بود، شاید آقای شاهرودی بود، من تقریرات ایشان را درباره صلاة مسافر نگاه کردم. مثلاً به عنوان چهار دقیقه، چهار دقیقه که چیزی نیست، از کجا شما می‌گویید که چهار دقیقه؟! حالا بنده صلاة ظهر را در دو دقیقه می‌خوانم؛ صلوات‌هایش را حذف می‌کنم و تشهد را کم می‌کنم، از سه تا سبحان الله و الحمد لله یکی را می‌گویم، - سه تا که واجب نیست همان یکی واجب است، سه تا مستحب است - بالآخره ما نمی‌توانیم معیار قرار بدهیم که متعارف چیست. متعارفی الآن در دست ما نیست که بخواهیم روی آن حساب کنیم. از شما سؤال می‌کنم: الآن متعارف اربع رکعات چند دقیقه می‌شود؟! پنج دقیقه، حالا اگر شخصی نماز چهار رکعتی را در سه دقیقه خواند یعنی هنوز وقت صلاة عصر برای او نیامده است و باید دو دقیقه صبر کند؟!!

تلمیذ: أقل ما يمكن را می‌تواند!

استاد: این أقل چیست؟

تلمیذ: أقل یعنی چیزی که قابل تشکیک نیست!

استاد: حالا فرض کنید که شخصی «الحمد لله» را سریع می‌خواند اما شخص دیگر اصلاً نمی‌تواند سریع بخواند. این أقل ما يمكن چه حد است؟! شما حمد و سوره را بخوانید، ببینم! یکی تا می‌خواهد بخواند زبانش می‌گیرد و نمی‌تواند سریع بخواند، یکی هم سریع می‌خواند. این ملاکی ندارد تا اینکه بگوییم: «عرفی است»، عرف چقدر می‌داند؟ یکدفعه می‌بینیم عرف شش دقیقه به حسب ظاهر حساب کرد. صحبت در تبعاتی است که ممکن است بر این مترتب شود. حالا فرض کنید که اگر کسی از آن «مقدار ما یصلی اربع رکعات» زودتر خواند پس دیگر نمازش باطل است؛ چون امام فرمودند که «أربع رکعات» وقت صلاة ظهر است، حالا تو «أربع رکعات» را در ثلاث رکعات خواندی، پس نمازت باطل است! البته این حرف را نمی‌توانیم بزنیم. خلاصه این مسئله جای حرف دارد و همین‌طور روایت دیگر هم که شبیه همین است.

ما به این قسم می‌توانیم این مطلب را توجیه کنیم که به مقداری که مصلی بخواند، حضرت در اینجا به خود او تفویض کرده‌اند، حالا مصلی هر کسی می‌خواهد باشد، واقعه هم همین است. خدا که نگفته است حتماً با سوره صغار نمازتان را بخوانید حتی داریم که با سوره طوال هم باید بخوانیم خواندن سوره طوال در نماز بهتر است اصلاً بزرگان در نمازشان - به خصوص در صلاة مغرب اکثراً این‌طور بود، در مورد صلاة ظهر و اینها خیلی [رایج] نبود چون اخفاتیه هست - من به یاد دارم که مثلاً در رکعت اول سوره اسراء می‌خواندند و در رکعت دوم سوره زمر می‌خواندند. سوره ص، صافات، حدید و فتح را با تکیه به صوت می‌خواندند.

من یک وقت نظری از بعضی آقایان دیدم بر اینکه اگر در نماز سوره طوال باشد چون شخص از حالت صلاتیه خارج می‌شود و حالت قاری قرآن به خود می‌گیرد، نمازش اشکال دارد! خیلی برایم عجیب آمد که ما واقعاً چطور تفکر می‌کنیم؟! شخص می‌خواهد با خدا صحبت کند، کجا صحبت کند؟! کجا می‌تواند بهتر از نماز پیدا کند تا با خدا راز و نیاز کند؟! مگر دکور است که می‌گویید: «بلند شدنش

رُويت رُخصة في القراءة في صلاة الظهر بغير سورة الجمعة و المنافقين لا أستعملها و لا أفتي بها إلا في حال السفر و المرض و خيفة فوت حاجة و في صلاة الغداة يوم الإثنين و يوم الخميس في الركعة الأولى الحمد و هل أتى على الإنسان و في الثانية الحمد و هل أتاك حديث العاشية» الحديث.

این قدر باشد و...؟! مگر می‌خواهد ورزش کند که یک حالت فرض کنید به چپ‌چپ و به راست راست و بلند شو و بنشین باشد؟! حرف زدن مگر غیر از صحبت کردن به وسیله قرآن است؟! این همه روایات داریم، به یاد دارم یک وقت می‌خواندیم و صحبتش بود که چقدر واقعاً مستحب است. آدم حالات اصحاب رسول الله صلی الله علیه و آله و سلم و ائمه علیهم السلام را نگاه می‌کند که اینها در نمازهایشان سوره طوال می‌خواندند. آن وقت همان آقا می‌گوید که در نماز مستحب عیب ندارد. اگر صورت صلاتیه به هم می‌خورد دیگر بین نماز مستحب و نماز واجب فرقی نیست، در نماز مستحب هم صورت صلاتیه به هم می‌خورد! این چه تصویری است؟!

تلمیذ: این وقتی که الآن ما در آیات قرآن می‌بینیم، مثل نماز صبح و مثل دلوک شمس همه تکوینی است. چطور به نماز عصر که می‌رسد متغیر می‌شود؟!

استاد: قبل از غروب آفتاب [مَدَنْظَر است]، صحبت وقت اختصاصی است. تلمیذ: شما فرمودید که در بعد از زوال چهار رکعت است. چهار رکعت هم متغیر است چون مخاطب مختار است پس وقت مشترک متغیر است.

استاد: همین دلیل بر این است که خطاب واحد آمده است. اگر خطاب، متعدد باشد؛ یعنی اول صلاة ظهر در یک خطاب آمده باشد، - اگر حرف شما صحیح باشد - چون نمی‌شود خطاب همین‌طور معلق و لنگ در هوا باشد و منتظر باشد که مخاطب چه‌کار می‌کند؛ اگر مخاطب نمازش را زود تمام کرد خطاب بعدی بیاید تعلق بگیرد و اگر حال پیدا کرد و دلش خواست به‌جای ﴿قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ﴾^۱ سوره بقره بخواند، ملائکه همین‌طور دست‌به‌سینه بایستند تا او از نماز ظهر فارغ شود و تکلیف به صلاة عصر را برایش بیابند! این صحیح نیست. عرض بنده هم همین است، این دلیل بر این است که تکلیف از اول به صلاتین آمده است اما گفته‌اند که این را بعد از آن بخوان، حالا خودت می‌دانی اگر زود تمام کنی، نماز بعدی زود شروع می‌شود اگر دیر تمام کنی، دیر شروع می‌شود؛ مختار هستی، این‌طور نیست که ملائکه دست‌به‌سینه بایستند تا ببینند او چه‌کار می‌کند، بعد تکلیفش را معلوم کنند. متوجه عرض بنده می‌شوید؟!

اتفاقاً این روایت با این بیان، عرض بنده را تأیید می‌کند که در اینجا یک امر وجود دارد که دو متعلق دارد و اتیانش مترتب بر اتیان متعلق دیگر است - نه مقدم و نه در عرض اختیاراً به‌عنوان وجوب واجب تأخیری - وقتی که امر به صلاة ظهر و عصر آمده است این دیگر در اختیار مکلف قرار داده شده است حالا اگر دلش می‌خواهد، می‌تواند نماز ظهر را یک ساعت بخواند و طول بدهد، چرا چهار دقیقه بخواند؟! ولی در این یک ساعت، وقت صلاة عصر برایش نیامده است چون مشغول خواندن نماز ظهر است، وقتی نماز ظهر را می‌خواند، چطور در وقت نماز ظهر باید صلاة عصر بخواند؟! این وقت تکوینی است یعنی وقت تحقق نماز ظهر نه وقت امر، خطاب الآن است. مثل اینکه مولا از الآن بگوید: «اگرام زید و عمرو برای شما در لیلة الجمعة یا لیلة الخميس لازم و واجب است.» امر به وجوب از الآن آمده است اما وقت اتیان شب جمعه یا لیلة الخميس است. لیلة الخميس امر نمی‌آید بلکه الآن آمده است لذا شما الآن نمی‌توانید از زیرش در بروید و بگویید که هنوز لیلة الخميس نیامده است پس کاری انجام می‌دهم که نفس امر منتفی شود، نمی‌توانید. اگر مولا امر را تا لیلة الخميس نگه دارد، شما می‌توانید الآن کاری انجام دهید که به‌طور کلی زمینه موضوع برای تعلق امر منتفی شود اما وقتی که مولا الآن امر را گفت، دیگر مچ شما گرفته شد و نمی‌توانید کاری انجام دهید.

این قضیه در مورد واجبات مشروط و واجبات مطلق مطرح می‌شود که آیا قبل از صلاة ظهر حکم به وجوب صلاة برای انسان آمده یا نیامده است یا وقتش چه موقع است یا در مورد روزه و امثال‌ذلک هم همین‌طور است. در مورد حج هم عرض کردیم که از هنگام بلوغ امر به حج آمد، نه

¹ سوره اخلاص (114) آیه 1.

وقتی که استطاعت پیدا شود؛ یعنی انسان همین‌طور صبر کند تا پانزده سال، شانزده سال، هفده، هجده، نوزده، بیست، سی، چهل و پنجاه، به پنجاه و پنج‌سالگی که رسید یک‌دفعه پولی گیرش بیاید و آن زمان امر به حج بیاید؟! اگر این‌طور باشد شما همیشه می‌توانید کاری انجام دهید که استطاعت به شما تعلق نگیرد؛ چون هنوز امری نیامده است.

مثل نماز آیات که قبلاً عرض کردم؛ فرض کنید که به شما می‌گویند: «در ساعت پنج بعد از ظهر در قم زلزله می‌آید»، دقیق هم می‌دانید، یقین صددرصد هم دارید، زلزله‌نگاری هم گفته است، هیچ شکی در آن نیست. می‌توانید به طهران بروید چون واجب مشروط است؛ وجوب صلاة آیات تکویناً مترتب بر تحقق زلزله است و شما عملاً موضوع را از تحت این امر خارج کرده‌اید. اگر در قم بمانید و این موضوع تحقق پیدا کند، این امر واجب می‌شود. ولی در مورد واجب مطلق شما نمی‌توانید از خودتان رفع تکلیف کنید و برای این قضیه کاری انجام دهید. وقتی شارع می‌گوید: «در لیلۃ الجمعة - الآن چند شب مانده - اکرام زید واجب است.» این وجوب اکرام، مشروط به دخول وقت نیست بلکه از الآن است، لذا شما از الآن باید به دنبال تهیه مقدمات بروید؛ چون وجوب از الآن گریبان شما را گرفت و نمی‌توانید موانع ایجاد کنید.

در مورد حج هم همین‌طور است؛ «وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حُجُّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا»¹ این آیه از وقت بلوغ گریبان شما را گرفت چون قبل از بلوغ تکلیف نیست پس این هیچ ربطی ندارد به اینکه واجب مشروط باشد مثل اکرام زید که لیلۃ الجمعة واجب است؛ وجوب از الآن می‌آید، وقت تحقق متعلق وجوب لیلۃ الجمعة یا لیلۃ الخميس است همان‌طور که از الآن باید بروید برای اطعام گوشت بخیرید، بادمجان بخیرید، کدو بخیرید و امثال ذلک.

معلوم می‌شود من خورشید بادمجان خیلی دوست دارم! اینها همه اشارات است، اهل فن باید مطلب را بگیرند، هر کسی ما را خانه‌اش دعوت کرد آش سبزی نیورد جلوی ما بگذارد! اگر شما متوجه شوید که اگر از الآن به دنبال اینها نروید - اینها خیلی دقیق است؛ اصلاً رموز اصول است! - در روز خمیس بادمجان و گوشت و امثال ذلک پیدا نمی‌کنید، از الآن باید بروید، نباید صبر کنید تا روز پنج‌شنبه، اینها همه مسائلی هستند که مترتب به همین است.

حالا در مورد صلاة، مطلب به این شکل است؛ حضرت خواستند در اینجا به عهده خود شخص بیندازند اگر شخص سور قصار را اختیار کرد، پس أربع رکعات یعنی وقت اختصاصی صلاة ظهرش می‌شود همان چهار رکعت که پنج دقیقه بیشتر طول نکشیده است، بعد از پنج دقیقه متعلق برای امر که صلاة عصر است ظهور پیدا می‌کند و متعین می‌شود. اگر شخص گفت که می‌خواهم نماز ظهرم را نیم‌ساعت طول بدهم، وقت اختصاصی صلاة ظهرش نیم‌ساعت می‌شود، دیگر چهار دقیقه نیست. اگر سور طوال را اختیار کرد، یک ساعت می‌شود، وقت اختصاصی صلاة ظهرش یک ساعت است و دیگر به این کیفیت نیست. این مسئله به این نحو است.

در وقت صلاة عصر لولا این روایت، همان‌طوری که عرض کردیم مسئله به تخییر بین صلاتین است. اما این روایت در اینجا به تعین صلاة عصر اشاره دارد. وقتی که این باشد [وقت مختص] صلاة عصر است و صلاة ظهر هم باید قضا شود.

تلمیذ: ارسال سندش مانع نیست؟!

استاد: نه، چون مؤید به روایت دیگر است. در آنجا گفتیم که بحث تخییر است و بحث تعیین نیست؛ لذا این روایت در اینجا می‌تواند أحدهما را متعین کند.

تلمیذ: در جلسه قبل فرمودید که وقتی در ماه رمضان مهمان می‌آید، رعایت کردن حال و هوای ماه رمضان اولی است نسبت به اینکه از مهمان پذیرایی شود. سؤالی که مطرح می‌شود این است که

¹ سوره آل عمران (3) آیه 97.

اگر موقع نماز اول وقت مهمان بیاید علی‌الظاهر رعایت حال مهمان اولی است، چطور صلاة که اهم تکالیف است، مهمان اولی بر اوست؟

استاد: ببینید هر کدام اینها متفاوت هستند. در مسئله نماز درست است، حال و هوای نماز و فضایی که ایجاد می‌شود، یک مسئله تکوینی است و این قابل تشکیک نیست و نمی‌توانیم در این قضیه تشکیک کنیم و این درست است اولاً مهمان با مهمان فرق می‌کند، هر کدام حکم خاص دارد؛ یک وقت مهمانی می‌آید که انسان احساس می‌کند اگر بخورد با او بحث نماز اول وقت را مطرح کند، او در آن فضایی نیست که این مطالب را بفهمد، شاید به او بر بخورد و ناراحت شود، اینجا چنین مطلبی هست.

اما یک وقت رفیق شما می‌آید، این‌طور نیست، مهمان است ولی حالا رفیق می‌گوید که آقا باهم نماز بخوانیم. حتی اگر نخوانیم اعتراض هم می‌کند که آقا چرا نماز اول وقت را نمی‌خوانی؟! یا مهمانی می‌آید که اصلاً خود مهمان می‌گوید که آقا اجازه می‌دهید تا نماز بخوانیم؟! خودش هم می‌گوید که ابتدا نماز اول وقت بخوانیم. ما نمی‌توانیم یک حکم را در همه چیز تسری دهیم.

در مورد ماه رمضان مسئله فرق می‌کند، ماه رمضان اصلاً اقتضا می‌کند که انسان امساک کند. شما می‌توانید نماز را حالا چند دقیقه دیرتر هم بخوانید اشکال ندارد مثلاً نیم ساعت دیرتر بخوانید اما در ماه رمضان نمی‌توانید بگویید که حالا روزه را می‌خوریم بعد قضایش را به‌جا می‌آوریم! فضای ماه رمضان فضای امساک است، این فضای امساک باید تحقق پیدا کند، وقتی مهمانی می‌آید این فضا شکسته می‌شود؛ یعنی شما وقتی که یک ظرف سبب جلوی او بگذارید یعنی شما به این فضا و قداست و ارزشی که خدا برای این ماه قرار داده است، بی‌توجهی و [بی‌اعتنایی] کردید.

یک وقت در ماه رمضان مهمانی به منزل شما می‌آید و مریض است، این حکم فرق می‌کند می‌گویید که آقا الان شما مریض هستید یا اینکه چند نفر هستند، دوباره فرق می‌کند با اینکه یک نفر آمده باشد. انسان یک عمل را در قبال چند نفر انجام می‌دهد که این یک نمود دارد، یک وقت در قبال یک نفر کاری را انجام می‌دهد که این یک نمود دیگر دارد. تأثیری که در آن هست، در این نیست؛ لذا می‌گویند وقتی که نیاز دارید روزه را بخورید اما در خیابان نخورید، تظاهر به روزه‌خواری نداشته باشید. خوردن یکی است؛ خوردن را در ماشین می‌توانید انجام دهید یا در منزل انجام دهید، همان خوردن را در خیابان انجام دهید یک صورت دیگر دارد، هر کدام از اینها حکم خاص به خودش را دارد.

بله، در مورد نماز چنین مطلبی هست، انسان می‌تواند نماز را دیرتر بخواند و احترام مهمان را هم نگه دارد یا مثلاً کاری کند و زمینه را جوری کند که خود مهمان هم بگوید که آقا نماز بخوانیم ولی در مورد ماه رمضان باید امساک کند، دیگر نمی‌توانیم بگوییم که انسان امساک را به تأخیر بیندازد.

تلمیذ: حتی اگر فرد ناراحت شود؟

استاد: بله.

من شنیده بودم که بعضی‌ها تا آخر عمرشان هم نتوانسته بودند به حج مشرف شوند! در یک مجلس بود - آن شخصی که برای بنده نقل کرد، خودش از دنیا رفته است - آن آقا با یک حالت غیرمتعارف خطاب به بقیه می‌گفت که من تا به حال موفق به تحصیل استطاعت نشده‌ام که به حج مشرف شوم! بعد هم بدون حج از دنیا رفت! یعنی ما خیلی زاهد و عابد هستیم! با این همه دم و دستگاه تو استطاعت یک حج یک میلیونی را نتوانستی پیدا کنی؟! این نشان می‌دهد که درک ما از معارف دین، احکام و تکالیف چقدر است.

وقتی که یک تکلیف برای انسان می‌آید، این تکلیف دارویی است که بیمار باید در وقت خودش این دارو را مصرف کند اگر مصرف نکند، مسئله لنگ است، حالا آدم هیچ احساس نمی‌کند، بله، آدم بی‌هوش هم چیزی احساس نمی‌کند! آدمی که پای او را سیر کنند، چاقو می‌زنند پای او را قطع می‌کنند، اصلاً نمی‌فهمد چاقو به کجا خورد. احساس نکردن دلیل بر نبودن نیست، دلیل بر اثر و تأثیر نیست.

بنده در تزییلاتی که بر رسالهٔ اجتهاد و تقلید مرحوم آقا - رضوان الله تعالی علیه - [نوشتیم، این مطلب را ذکر کردم که] - البته الآن یک مقدمه را می‌نویسم که قرار است چاپ شود - وظیفهٔ مرجع تربیت و تزکیهٔ مقلدین و ارتقاء آنها از سطح عادی بشری به مقام قرب و توحید است،¹ توجه می‌کنید که چه مسئولیت عظیمی است؟!

حالا اصلاً در مقام ثبوت چه کسی باید باشد؟! حالا در مقام اثباتش می‌خواهد چه کار کند؟! نه اینکه همین امور عادی و ظاهری و مطالب را این قدر پایین بیاورد و تنزل دهد که یک چیز آبیکی از کار در آید.

قضیه از کجا به کجا رسیده است؟! هر کسی می‌گوید که بنده استطاعت پیدا نکردم! یعنی این شخصی که چنین حرفی می‌زند، اصلاً نمی‌داند که حج چیست! نمی‌داند تکلیف [حج] چیست! تکلیف حج، مثل یک عمل عادی است، عمل کردی که کردی، نکردی هم نکردی! گاهی می‌شود گاهی نمی‌شود، گاهی در چنین قضیه‌ای پیش می‌آید.

آخر می‌شود کسی ببیند که موسی بن جعفر علیهما السلام با پای پیاده از مدینه به مکه برود² و امام مجتبی علیه السلام بیست و پنج سفر از مدینه پیاده به مکه برود و چنین حرفی بزند؟!³ آخر اینها چیزهایی است که انجام شده است، در تاریخ است، می‌تواند کسی اصلاً تصور کند که امام او، امام سجاد علیه السلام با پای پیاده از مدینه به مکه می‌رفتند⁴ و بعد بگویند که ما مستطیع نشدیم و بخواهد فخر هم بفروشد که ما این قدر زاهد، عابد و مسلمان هستیم که دیگر پول مکه را پیدا نکردیم!

جداً این قضیه اصلاً برای ما جای تعجب است یا اینکه ما اصلاً از این مسائل مطلع نیستیم! یا می‌شود وقتی که کسی به این مطالب، قضایا و خصوصیات اطلاع پیدا کرده باشد و بعد نداند و نفهمد که تکلیف او چیست؟! می‌شود کسی مطلع باشد که امام علیه السلام در همین وسائل الشیعه می‌فرمایند که اگر می‌توانی هر سال به مکه برو و نان و نمک بخور؛ «تأکل الخبز و الملح»⁵ [و این گونه عمل کند؟!]

وقتی آدم اینها را می‌بیند، آن وقت می‌تواند بگوید که نه‌خیر، مسئلهٔ استطاعت این است که حتماً ظهر و شب چلوکباب و شیشلیک جلوی تو بگذارند، در پیر قو هم بخوابانند؟! در فرست‌کلاس پان امریکن - ببخشید همین طیاره‌های ایرانی! - سوار طیاره‌ات کنند و آنجا ببرند و در عرض دو ساعت بلند کنند و بنشانند و چند نفر هم در آنجا زیرت را بگیرند و چند نفر هم بالایت را بگیرند و ... حالا این جور می‌برند؟! حتماً باید کسی که می‌رود، شصت نفری این طرف و آن طرفش را داشته باشند وگرنه مستطیع نیست! خلاصه خیلی از قضیه دور هستیم.

¹ رساله اجتهاد و تقلید، ص 345.

² بحار الأنوار، ج 48، تاریخ الامام موسی بن جعفر علیهما السلام، باب 5، ص 100، ح 2: «علی بن جعفر قال: خرّجنا مع أخي موسى بن جعفر علیهما السلام في أربع عُمَرٍ يمشي فيها إلى مكة بعياله و أهله واحدة منهن مشى فيها ستّة و عشرين يوماً و أخرى خمسة و عشرين يوماً و أخرى أربعة و عشرين يوماً و أخرى أحداً و عشرين يوماً.»

³ وسائل الشیعه، ج 11، کتاب الحجّ، أبواب وجوبه و شرائطه، باب 32، ص 78، ح 3: «عن الحلبي قال: سألت أبا عبد الله عليه السلام عن فضل المشي؟ فقال: «إنّ الحسن بن عليّ قاسم ربّه ثلاث مرّات حتّى نعلًا و نعلًا، و ثوبًا و ثوبًا، و دينارًا و دينارًا، و حجّ عشرين حجّة ماشياً على قدميه.»

⁴ وسائل الشیعه، ج 11، کتاب الحجّ، أبواب وجوبه و شرائطه، باب 32، ص 81، ح 11: «عن إبراهيم بن عليّ، عن أبيه قال: «حجّ عليّ بن الحسين علیهما السلام ماشياً فسار عشرين يوماً من المدينة إلى مكة.»

⁵ تهذيب الأحكام، ج 5، کتاب الحجّ، باب 26، ص 442، ح 183: «عن عيسى بن أبي منصور قال قال لي جعفر بن محمد عليه السلام: «يا عيسى إن استطعت أن تأكل الخبز و الملح و تحجّ في كلّ سنة فافعل.»»

امام حسن علیه السلام بیست و پنج سفر رفته است، درحالی که مرکبها هم جلوتر می روند، حضرت با پای پیاده می روند. نمی گوئیم بیست و پنج دفعه پای پیاده، یک دفعه هم نمی گوئیم، با همان طیاره تشریف ببرید! شما که مشرف نمی شوید، شما تشریف می برید! آقا تشریف آوردند! حرم امام رضا علیه السلام تشریف می بریم! مکه تشریف می بریم! در همه اینها ما تشریف می بریم! چون ما هیچ وقت مشرف نمی شویم! مردم مشرف می شوند، اما بنده باید تشریف ببرم! قضیه این طوری است.

اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَ آلِ مُحَمَّدٍ